

ПОНЯТИЯТА „ГЪРЦИЗЪМ-КОСМОПОЛИТИЗЪМ“ В ПАРАГИДГМАТА НА ГРЪЦКИЯ МОДЕРНИЗЪМ

Фотини Янис Христакуди-Константиниду
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
(България)

THE CONCEPTS OF „GREEKNESS-COSMOPOLITANISM“
IN THE PARADIGM OF GREEK MODERNISM

Fotiny Christakoudy-Konstantinidou
Sofia University “St. Kliment Ohridski” (Bulgaria)
ORCID ID: 0009-0000-7080-5005
E-mail: fotiny_hr@slav.uni-sofia.bg

Abstract: In the middle of the XIXth c. in Greece commences a process of systematic focusing on “the problem of national literature” as a reaction to translations of European novels which monopolized the interest of the reading community. We would say that from the last two decades of the XIXth c. every attempt to expand the boundaries of Greek culture inevitably faces the dogma of Greekness and the opposition ‘Greek-cosmopolitan’ dominates the fields of art, ideology and politics. The article aims to round out the distinctive features of the reception processes that occurred in Greek poetry in the late XIXth c. and the first decades of the XXth c. and formed its identity mostly in relation to the adoption and interpretation of the theses of European modernism. The fact is that foreign tradition has been always integrated *specifically* into the scheme of a culture with a centuries long fate and a vivid national radiation like the Greek one. Therefore the place of Greek literature, poetry in particular (I believe that this applies to the

totality of Balkan literatures), should not be defined from the point of view of the 'center-periphery' dichotomy in the European cultural circle.

Keywords: Greek Literature, Ethnocentrism, Eurocentrism, Cosmopolitanism

Резюме: В средата на XIX в. в Гърция започва системно да се акцентува върху „проблема за националната литература“ като реакция на преводите на европейски романи, монополизирали интереса на четящата общност. Бихме казали, че от двете последни десетилетия на XIX в. нататък, всеки опит за разширяване границите на гръцката култура се сблъсква неизбежно с догмата за гръцизма, а опозицията „гръцко-космополитно“ господства в областта на изкуството, идеологията и политиката. Статията цели да окръгли представата за особеностите на рецепционните процеси, протекли в гръцката поезия в края на XIX в. и първите десетилетия на XX в., които формират нейната идентичност най-вече във връзка с усвояването и интерпретирането на тезите на европейския модернизъм. Факт е, че чуждата традиция винаги *специфично* се адаптира и интегрира в схемата на една култура с многовековна съдба и ярък национален колорит като гръцката. Затова и мястото на гръцката литература, в частност поезията (а мисля, че това важи и за съвкупността на балканските литератури), *не следва* да бъде дефинирано от позицията на дихотомията „център-периферия“ в рамките на европейския културен кръг.

Ключови думи: гръцка литература, етноцентризъм, европоцентризъм, космополитизъм

В средата на XIX в. в Гърция започва системно да се акцентува върху „проблема за националната литература“ като реакция на преводите на европейски романи, монополизирали интереса на четящата общност (Βουτουρής 2000: 283). Оттогава въпросът за това какво в изкуството и литературата следва да определяме като „гръцко“ се поставя периодично във времето, заявяван всеки път с различна идеологическа натовареност. Бихме казали, че от двете последни десетилетия на XIX в. нататък, всеки опит за разширяване границите на гръцката култура се сблъсква неизбежно с дог-

мата за гръцизма, а опозицията *гръцко-космополитно* господства в областта на изкуството, идеологията и политиката. Първият компонент на антитезата касае една центростремителна тенденция, възпламенила се през този период от присъствието и идейната намеса на основателя на гръцката етнография Николас Политис (1852 – 1921). Вторият компонент се отнася до една, от друга страна, центробежна тенденция, опитваща се да разчупи обвинката на новогръцката литература и да възстанови връзките ѝ с Европа. Впоследствие основна роля за смесването на споменатите два вектора изиграва Костис Паламас (1859 – 1943).

През последните две десетилетия на XIX в. въпросът за „космополитното“ в литературата изглежда, че се възприема като враждебен за автономното съществуване на гръцката филологическа наука. Гръцките интелектуалци чувстват нужда да разтръбят „гръцкостта“ си, вкопчвайки се в нейното формално и буквално тълкуване, а новите европейски тенденции в областта на литературата често пъти изглеждат плашещи за консервативните художествени възприятия на реципиентите. С известен негативизъм биват възприети дори по-умерени опити за реформиране на гръцката поезия. Така дори поколението от 80-те години на XIX в.¹, което приема съветите на Н. Политис и се стреми да създава лирика, съзвучна с интимните чувства на човека, идилично пресъздавайки живота в гръцкото село, предизвиква недоверие с интереса си към по-модернистични европейски течения като парнасизма (Τρῦλάνης 1988: 363). Тези поети дълго време са обект на присмех. Утвърдени лирични автори роман-

¹ Поколението от 80-те години на XIX в., известно също като Нова или Втора атинска школа («Νέα Αθηναϊκή Σχολή») обединява поетите Г. Дросинис, Никос Камбас и Костис Паламас, които категорично утвърждават *димотики* като официален език на литературата.

тици като Ахилеас Парасхос (1838 – 1895), изявен представител на Старата атинска школа, ги наричат „хлапаци“, а сериозната литературна критика открито ги пренебрегва (Τριλάνης 1988: 363).

От друга страна, подобен литературен случай ни дава основание още веднъж да забележим, че на Балканите дори и по-консервативни вълни на художествена промяна не се радват на радушен прием и биват посрещнати по-скоро с недоверие, отколкото с въодушевление.

К. Паламас се откроява като водеща фигура не само на поколението на 80-те години на XIX в. Първоначално декларираната вяра на Паламас в идеята за „национална литература“ намира практическо приложение в разказа „Смъртта на героя“ («Θάνατος παλληκαριού») (1891). Чрез този разказ патриархът на гръцката литература съществено разширява хоризонтите на гръцката проза. Паралелно с изразената подкрепа към течението за национална литература, Паламас оформя и основните принципи на една сравнителна теория, разглеждаща националните литератури като подразделения на общата световна литература. Предизвикателната – за условията и идеологическия климат на епохата – идея за „световна-национална принадлежност“ на произведенията на изкуството се основава според Паламас винаги върху най-голямото завоевание на модерното изкуство, а именно – с „интернационализирането на въображението“ (Βουτουρίς 2000: 284).

Диференцирането, обобщено в схемата гърцизъм-космополитизъм, бележеща обществено-културния континуитет, продължава през целия този период – от 1880 до 1930 г. Неслучайно, когато през 1921 г. Клеон Парасхос (1894 – 1964)² отбелязва „липсата на гръцки

² Клеон Парасхос (1894 – 1964) е известен литературен критик и журналист.

произведения“ в съвременната литературна продукция, това предизвиква ответна реакция на списанието „Муза“ («Μοῦσα»): „Всеки творец е свободен да твори независимо и както му харесва. Ако успее да създаде едно истинско произведение на изкуството, това произведение ще бъде гръцко, защото е създадено от гръцки творец и именно заради това“ (Βουτουρήс 2000: 284). Оригиналната ориентация на гръцката литература – формулирането на проблема за „гръцкия“ ѝ характер и същевременно определянето на отношенията на гръцката с европейските литератури – е основният теоретичен проблем и за поколението писатели от 30-те години на XX в.³

Именно от този теоретичен въпрос изхожда Георгиос Теотокас (1905 – 1966)⁴ в есето си „Свободният дух“ (1929). Заслужава да се отбележи, че в този текст и най-вече в онази част, в която дава аргументи за прословутата „въздухоплавателна критика“, („Европа е като една градина, която е събрала най-различни цветя... Когато самолетът се издигне и добием перспектива, ще можем да презърнем целия континент с един поглед, ще почувстваме изведнъж хармонията на цялото“), Теотокас де факто повтаря същите доводи, дадени 30 години по-рано от Паламас в текста „Въображението и родината“ («Η φαντασία και η πατρίς») (Παλαμάс 1984: 379 – 388). И двамата противопоставят на европоцентристкия литературен модел този на етноцентристката, понякога дори шовинистична битоописа-

³ Поколението от 30-те години на XX в. («Η γενιά του 1930») включва гръцки писатели и хора на изкуството, родени на прага на XX в. Именно те създават едни от най-значимите творби в новата културна история на Гърция, чиято кулминация са двете Нобелови награди за литература от 1963 г. (за Г. Сеферис) и 1979 г. (за О. Елитис).

⁴ Георгиос Теотокас (1905 – 1966) е една от най-важните фигури на поколението от 30-те години на XX в.

мелна литература, в което на преден план се откроява теорията за единното и многокомпонентно европейско изкуство (Βουτουρής 2005: 64). В първата част на есето си „Разходка из Европа“ Теотокас гравитира именно около концепцията, че множеството антитезисни проявления на европейската културна мозайка в края на краищата дават начало на един нов синтез.

Есето „Свободният дух“ е считано за манифест на гръцката литература от 30-те години на XX в. Всепризнати анализатори на проблемите на гръцката модерност като Димитрис Дзиовас дори определят текста като „манифест на модернизма“ (а не само на поколението на 1930-те), култивиращ трансцендентните понятия на „пътуването“ и „свободата“ и утвърждаващ една „центробежна“ метафизика на прогрес, отворени граници и себемотивиране (Tziouvas 1997: 26). Теотокас също търси по-активна роля за гръцката литература, в която тя да се изяви като равнопоставен партньор на другите европейски литератури, а не техен пасивен реципиент:

Недостатъкът на новогръцката филологическа наука е, че не е изпитала външни въздействия, но също и не е отвърнала с нищо. Една литература добива международност когато започне да влияе, без обаче да спира да бъде повлиявана. Нашата литература до днес се е оказала изцяло пасивна (Θεοτοκάς 1998: 37).

Бъркотията, предизвикана от въпроса за гръцкия дух в рамките на идеологическите и литературните търсения на епохата, определя и спецификата на връзката между новогръцката и европейските литератури. Затова „гръцкото“ функционира приблизително „като филтър, вграден в проводниците, посредством които европейската литература се пренася в Гърция“ (Βουτουρής 2000: 285). И този филтър в определени случаи се оказва изключително ефективен – дори и

в най-авангардните тези на гръцкия модернизъм. Впечатляващи са усилията за „гръцизиране“ на сюрреалистичното течение, предприети от О. Елитис в края на 30-те години на XX в. (Βουτουρής 2000: 286). Но все пак и по-умерените творчески течения като символизма, когато за първи път дебютират в гръцкото пространство, биват заклеймени от една част от критиката като „чуждопоклонничество“, несъвместимо с гръцката среда и гръцкия манталитет.

От друга страна, почти едновременно дебют на символизма във френската и гръцката литература, а и фактът, че начало на френския символизъм стои поет с гръцко име – Йоанис Пападуамангонулос (1856 – 1910), по известен за света като Жан Мореас, ни провокира да си зададем въпроса доколко мимезисът в анализа на отношенията между двете литератури е релевантен като понятие и всъщност не следва ли да отчетем и положителното значение на това преливане на естетическа кръв от Балканите към Европа, водещо до едно почти синхронно развитие и усложнено разбиране за рецепция. Безспорно възприемаме – но какво – като периферни литератури нещото, в което вече се е вляла силата на онази балканска интелигенция, която учи, живее и работи из големите европейски столици. Може би подобни разсъждения звучат пресилено, но не мога да не цитирам наблюденията на Б. Ангелов върху българската литература: „Известно е, че възникването на автентичната изаясна словесност у нас се мисли ту като самозараждане, т.е. плавен „преход от фолклор към литература“, ту като резултат от чуждо влияние/подражание, обусловило и по-нататъшното „ускорено-сгъстено развитие“ (Ангелов 2018). За гръцката литература важи почти същата постановка. Нейните теоретици ту търсят първоизточника на литературното авторство и художественост в корените на фолклорната традиция, ту се терзаят и ужасяват

от заплахата на подражанието, към което ги тласка рецепцията на западноевропейски модели в сферата на изкуството.

От позициите на своите етноцентристки възгледи, още през 1899 г. в статията си „Истинско и фалшиво изкуство“, Ар. Ефталиотис осъжда смъртоносната за нацията грешка на мимезиса (Εφταλίωτης 1962). По-късно през 20-те години на XX в. Фотос Политис (1890 – 1934) също ще осъди европоцентризма заради убеждението си, че „извън националната ни традиция и национален характер сме изгубени“ и че „всичко, което създаваме извън нашата реалност е претенциозно, фалшиво, безплодно подражание на чужди нрави“, заради което ще бъде остро разкритикуван от Г. Теотокас (Θεοτοκάς 1998: 15). Все пак за пореден път истината може би е някъде по средата. Когато говорим за автогенезис, вече показахме, че още от 70-те години на XIX в. гръцката литература не е „самодостатъчна“ и целенасочено започва да търси контакт с „чуждото“. Що се касае до мимезиса – в голяма степен той е факт, но от една страна, възприемането на „чуждото“ категорично не протича безкритично, а от друга, определено се сблъсква със способността на балканските култури творчески да се приспособяват към новото, без да губят своята идентичност.

Така всъщност окръгляме и представата за рецепционните процеси, протекли в гръцката поезия в края на XIX в. и първите десетилетия на XX в., които допринасят за формиране на облика на модернистичната идентичност на гръцката лирика, отразена в усвояването и интерпретирането на тезите на символизма, а впоследствие и на сюрреализма. Участието на Жан Мореас в авангарда на френската интелектуална и артистична среда от края на XIX в. и заслугите му за популяризирането на естетиката на символизма всъщност показва, че тези процеси невинаги протичат ед-

нопосочно само от Западна Европа към Балканите. Чрез плеядата от автори, произхождащи от европейския Югоизток, творящи в различни точки на Европа, достатъчно талантиливи и откروили се с артистичните си качества, взаимопроникването между културите в Европа става неоспорим факт.

Нещо повече, проследявайки динамиката на тези въздействия, нека си припомним казаното от Робърт Байрон: „Както сапфирът и аквамаринът се отличават от тюркоаза, така водите на Егейско море се различават от плоската синева на цялото Средиземноморие“ (Вугон 1987: 7). Факт е, че чуждата традиция винаги *специфично* се адаптира и интегрира в схемата на една култура с многовековна съдба и ярък национален колорит като гръцката. Затова и мястото на гръцката литература, в частност поезията (а мисля, че това важи и за съвкупността на балканските литератури), *не следва* да бъде дефинирано от позицията на дихотомията „център-периферия“ в рамките на европейския културен кръг.

Несъмнено характерен за гръцката литература в края на XIX в. и първите десетилетия на XX в. е впечатляващият полиморфизъм. В литературната теория на Гърция се е оформила своеобразна теза именно за *хетерогенността* и *полифоничността* на литературните процеси. Към нея се добавят схващането за особена възприемчивост и „акритски“⁵ (разбирай: граничен, маргинален) характер на гръцката литература (Δημιράς 1978: 488), които я правят способна да усвоява културните достижения на други народи и творчески да ги интерпретира.

⁵ Акритските песни («ακρίτικα τραγούδια») са пример за епична поезия, която се появява във Византийската империя вероятно около IX в. н.е. Песните възхваляват героичните подвизи на акритите, защитаващи източните граници на Византийската империя.

Βιβλιογραφία

- Ανγелоβ 2018:** Ангелов, Б. 2018. Персоналните периферизации. В: Лимернет. <https://litternet.bg/publish/bangelov/kriticheski/personalnite.htm> (22. 03. 2018).
- Byron 1987:** Byron, R. *The Byzantine Achievement: a historical perspective, A.D. 330 – 1453. Second Edition.* London and New York. Routledge & Kegan Paul, 1987.
- Tziovas 1997:** Tziovas, D. Mapping out Greek Literary Modernism. – In: D. Tziovas (ed.), *Greek Modernism and Beyond*, 26–39. Oxford: Romans and Littlefield Publishers, 1997.
- Βουτουρής 2000:** Βουτουρής, Π. Λογοτεχνικές αναζητήσεις. – Στο: Χρ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδος*, τ. 2, 283 – 309. Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2000.
- Βουτουρής 2005:** Βουτουρής, Π. «Η φαντασία και η πατρίς» του Κ. Παλαμά και το «Ελεύθερο πνεύμα» του Γ. Θεοτοκά. – Στο: Μ. Μικέ (επιμ.), *Ο λόγος της παρουσίας*, 61 – 71. Αθήνα: Εκδ. Σοκόλη, 2005.
- Δημαράς 1978:** Δημαράς, Κ. Ο τελεσφόρος συγκερασμός. – Στη: Ι. Θεοδρακόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του ελληνικού έθνους: νεότερος ελληνισμός από 1913 ως 1941*, 485 – 522. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1978.
- Εφταλιώτης 1962:** Εφταλιώτης, Αρ. Άπαντα Β. Αθήνα. Εκδ. Πηγής, 1962.
- Θεοτοκάς 1998:** Θεοτοκάς, Γ. Ελεύθερο πνεύμα (επιμ. Κ. Θ. Δημαράς). Αθήνα. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1998.
- Παλαμάς 1984:** Παλαμάς, Κ. Άπαντα, 2. Αθήνα. Γοβόστης, 1984.
- Τρυπάνης 1988:** Τρυπάνης, Κ. Ελληνική ποίηση. Αθήνα. Εστία, 1988.